

ZEHİR ZIKKIM HİKÂYELELER'DEN TÜRKÇE SÖZLÜK İÇİN KATKILAR

Nevzat Gözaydın

- Ayla Kutlu (d. 15 Ağustos 1938), yaşayan değerli edebiyatçılarımız arasında 80 yaşını geride bırakan bir yazarımızdır. İlk hikâyelerini, 1970'li yılların ortasından itibaren yayımlamıştır. İlk romanı *Kaçış* ise 1979 yılında kitaplıklarda yerini almıştır. Hikâye kitaplarının, romanlarının yanı sıra on kadar çocuk kitabına da imza atıp çocuk edebiyatımızı zenginleştirmiştir

Türk dilinin gelişmesine, renkliliğine ve işlenmesine önemli katkılar sağlayan Ayla Kutlu'nun 2001 yılında yayımlanan son hikâye kitabı *Zehir Zıkkım Hikâyeler*; Anadolu'daki bazı gerçek olayların ortaya koyduğu aile trajedilerini, kadının toplum içindeki yerini ve bazı sosyal çatışmaları göstermesi bakımından bir hayli ilginçtir. Bu kitabı okurken *Türkçe Sözlük* (TDK yayını, Ankara 2011) içinde bulunmayan, bulunduğu hâlde örnek cümlesi eksik kalan veya başka bir anlam taşıyan madde başları ile iç maddeleri fişlemiştim. Bunları aşağıda alfabetik sırayla gösteriyorum.

Türkçe Sözlük için yazarlarımızın eserlerini titizlikle okuyup, tarayarak katkılarını belirttiğim her yazımda olduğu gibi burada da yazarlarımızın yazımına hiç dokunulmamıştır. Gösterdiğim her madde sonunda kitabın sadece sayfasını ayrıç içinde belirttim.

adaklı: Sözlüğümüzde örneksiz geçilen madde başına uygun bir örnek: “Adaklı, okuntulu oğlansa ablasının dikip yakıştırdıklarıyla pırıl pırıl bir melek gibi dolaşıyordu.” (60)

adını yerlere düşür-: TS'de bu deyim bulamıyoruz. Anlamını ‘adını lekelemek, adını kirletmek, kötü bir duruma düşürmek’

olarak vermemiz mümkündür: “Sen Elmas gibi bir kızsın. O ise adını ve ailenin adını yerlere düşürüyor, mülevves çamurlara...” (186)

alacağı vereceği kes-: Sözlüğümüzde bulunmuyor. Anlamı ‘her şeyle ilgisini kesmek, hiç ilgilenmemek’; mecaz kısaltmasıyla verebiliriz: “Bu günlerde alacağı vereceği kesmişti, eski günlerdeydi.” (103)

aradan çıkar-: Örnek cümlesi eksik kalmış: “Ah, yazıktı kıza. Çocuk bir iş tutmadan önce askerliğini aradan çıkarırsın istiyordu onlar.” (188)

arduvaz: “Gecenin nemi suya dönüşüyor, evin arduvaz kaplı dış yüzeyine yapıştıyordu.” (152) örneğini verip geçelim.

arsız arsız gül-: Sözlüğümüz sadece (arsız arsız) ikilemesini almış, fiille olan biçimine yer vermemiş: “Seni hiç unutmadım Elmas. Söküp atmak istedikçe sen arsız arsız güldün bana.” (192)

ayla: *TS*’de örnek bulunamamış: “Hep başına ve onun üstündeki aylaya baktığımdan, alçak masayı ve kağıtları şimdi görüyorum.” (148)

bağırıcılık: *TS* örnek vermemiş: “Kış renklerinin ince zarıflığı, yazın bağırıcılığı dilinden sözcükler olarak çıkacak, elinden dökümlü, ince giysiler olarak sunulacaktı.” (67)

bilezik: Sözlüğümüzde beş ayrı anlam verilmiş ama örnek cümlede geçen anlamı ve bu anlama uygun örnek bulunamamış. Anlamını ‘su vb. için açılan kuyularda en üst taşlardan veya metalden oluşan halka’ olarak vermemiz mümkündür: “Kuyu çevresi kesme taştan. Kalın demirden bir bilezikle üst duvarı kuşatılmış.” (215) Yazar burada taş yerine demir kullanıldığını belirtiyor.

biye: “O bana bir hediyeyle geldi. Biyelerden yakaya takılacak bir kasımpatı getirdi.” (56) örneğiyle geçelim.

boğazı yük ol-: Sözlüğümüzde bu deyim yer almıyor. Anlamını ‘yemesi içmesi masraflı olmak’ biçiminde verebiliriz: “Teyzem var. Eskiden severdi de. Ama bu yıl sevmez oldu. Beni evden atmak için koyunların ardından salar oldu. Boğazım yük olmasın diye.” (19)

çemkir-: Sözlüğümüzdeki birinci anlama uygun örnek: “Kızının gözünü korkutacağını sandı ve yanıldı anne. Kız kötü çemkirdi, onu bunu birbirine kattı, küstü, ağladı ve kaçtı.” (185)

darülbekaya geç-: Bu deyim sözlüğümüzde bulunmuyor. *TS* önce (darülbeka) madde başını almalı, sonra bu deyimini vermelidir. Anlamı ‘ölmek, öte dünyaya göçmek’ tir: “Huzur içindeki kadın son nefesini veriyor, hiç kim-

seye söyleyebileceği son bir sözü olmadan darülbekaya geçiyor.” (129) Buradaki ilk kelimenin anlamı da ‘öte dünya, ahiret’ tir.

dayak tahtası: *TS*’de bulunmuyor; “Tutmuşum kapıyı, bir elim üst pervazda, öbür elim dayak tahtası gibi tam ortada yol kesiyor.” (50) Anlam olarak ‘kapıyı içeriden sağlamlaştırmak için konulan destek’ diyebiliriz.

dolaşanın başına ela da gelirmiş, bela da: Atasözünün bu kullanılış biçimi sözlüğümüzde bulunmuyor: “Kamyoneti öylece yolun ortasına bırakıp gitmesi yanlış. Dolaşanın başına ela da gelirmiş, bela da.” (21) Anlamını ‘çok gezen, dolaşan her türlü olayla karşılaşır’ biçiminde yazabiliriz.

dünya yansa bir tutam samanı yanma-: “Sonradan çok acı ödedim o günlerin bedelini, horlandım, aşağılandım ya, o zamanlar dünya yansa bir tutam samanım yanmıyor.” (51) Bu deyimın anlamını ‘hiçbir şey umurunda olmamak, gözü hiçbir şey görmemek, her şeye boş vermek’ biçiminde verebiliriz.

eke: Sözlüğümüzdeki birinci anlama uygun örnek: “Bilgiç olur böyleleri. Konuşmazdı pek. Bakışlarıysa eke olduğunu belli ediyordu desem...” (49)

eline doğ-: “Oğlandı bebek. Kaynananın eline doğduğunda, kadıncağız, sevincini yabanlıklarını giyinerek ayan etti gelinine.” (121). Anlamı “doğum sırasında bebeği eline almak” tır.

emeğini sula-: ‘Çok emek vermek, çalışıp didinmek’ anlamına gelen bu deyim *TS*’de bulunmuyor: “Yaptıklarına kendi sahip çıkacak, halbuki; ben, zavallı kadın için emeğimi suladım o evde.” (52)

emsiz: Sözlüğümüz bu madde başını almamış. Anlamı ‘ilaçsız; mecaz olarak da çaresiz, desteksiz’dir: “Yoksul evinde ilaçsız, emsiz olarak bir başına yatan kadının da kocası askerde. yakınlarının hepsi, tarlalara dağılmış.” (126)

eve kapan-: Sözlüğümüz bu deyim de almamış. Anlamını ‘evden dışarı hiç çıkmamak, her türlü ilişkiyi kesmek’ biçiminde verebiliriz: “Eve kapandığından epey sonra, en yakındaki komşu teyzeler kapıyı çaldı, bazısı yaşlı, bazısı orta yaşlı.” (62)

gıdı: Sözlüğümüzde bu söz sadece ikileme olarak yer almış ve aşağıdaki örnekte görüleceği üzere söze farklı bir anlam yüklenmiş. Madde başı olarak verilen (gıdık) ise örneksiz kalmış. Cümlede kastedilen ‘çene altı, gerdan’ anlamındadır: “Göbeği büyümekteydi; boynu kalın, gıdısı aşağıda bir tor-

ba oluşturmaya başlamış.” (77) Bunun da madde başı olarak alınıp (gıdık) maddesine gönderilmesi gerekiyor.

gider: *TS*'deki ikinci anlama uygun bir örnek: “Kuyudan su çeken kadınlar kovanın içindekini savurduğunda, su düştüğü yerden çerçöpü alsın, bin yıldan eski sokağın ortasından kentin ana giderine taşınsın.” (216)

gözü kapalı sığırcık yavrusu: Bu ibareyi de *TS*'de bulamıyoruz. Anlam olarak ‘çok tecrübesiz, çok acemi, toy; mecaz anlamı ile de el değmemiş, bakire’ denebilir: “Artık arka sokaklarda eline dokunmakla mutlu olduğunu sanan gözü kapalı sığırcık yavrusu yok karşında. Ona göre...” (193)

gündelik gaile: Sözlüğümüzdeki (gündelik) madde başında verilen anlama uygun olmayan bir kullanım. Örnekte görüleceği gibi, ‘her gün’ anlamı verilmeli ve arkasından da bu madde başı gelmelidir: “Elmas, tozun toprağın, yani gündelik gailenin ortasında, başkaları için gözlerden silindi gitti.” (190) Böylece bu ibarenin anlamını ‘her günkü işler, günlük çabalar’ olarak yazabiliriz. Burada geçen (gözlerden silinmek) sözlüğümüzde bulunmuyor. Madde içi olarak alınmalı ve ‘kaybolmak, unutulmak’ anlamı eklenmelidir. *TS*'deki (gaile) madde başına da örnek olarak verilebilir.

hayızdan kesil-: *TS*'de iç madde olarak ve örnekteki anlama yakın olan (hayızdan nefisten kesilmek) var ancak örnek bulunamamış. Yazarımız burada deyimini böyle kullanmış: “Kemik özünü çocuklar somurmadığı içindi sağlam dişlerinin olması. Karnında çocuk taşımadı hayızdan kesilene kadar.” (103)

hazır ola geç-: Madde başı olarak sözlüğümüz (hazır ol durumu) almış ancak (hazır ol!) ünlemi alınmamış. Önce bu alınmalı, sonra da iç madde olarak yazarımızın kullandığı örnek verilmelidir: “Sıcak tarlalarda, naylon kaplı alçak turfanda seralarında seni fısıldaşıp karşında hazır ola geçip her halini gözleyecekler.” (102)

ıslah-ı nefis et-: *TS* sadece (ıslah etmek) olarak almış. Yazarımızın verdiği cümledeki bu ibarenin anlamı ‘kendini düzeltmek, doğru yolu bulmak, kötülüklerden vazgeçmek’tir: “Eşkiya af aldı, silah verdi, yiğitlendiler ölene kadar. Eski şaki, ıslah-ı nefis etmiş saygın kimlikti artık.” (110)

içi pırpırlan-: Sözlüğümüzde bulunmayan bu iç maddenin anlamı ‘huy-suzlanmak, şüpheye düşmek, tedirgin olmak’tır: “Kimse bilmiyor gönlünden geçeni. Evini aileni bıraktığını. En çok ortarlardan yittin diye içleri pırpırlanmış, öfkeleri burunlarına vurmuştur.” (107)

iğva: Bu Arapça kökenli söz, *TS*'de yoktur. Anlam olarak 'ayartma, baştan çıkarma, yolundan döndürme, kandırma' denebilir: "Karmakarışık içinin sürüp giden iğvasıyla kötü bir gece geçirdikten sonra, sabahleyin titreyerek, solgun ve iştahsız kalktı." (184)

kabarış: Örnek cümlesini yazalım: "Diyorum ki, nasılsa yüreğin kabarışını - bak işte bu sözcükleri, duyguların donmuş kalıplarını sevmiyorum-sözcüklerle anlayabiliyorum." (148)

kalıba gir-: Daha çok mecaz anlamıyla 'kurallara uymak, belli ölçüler içinde hareket etmek, belirlenen çizgilerin dışına çıkmamak' diyebiliriz: "Ben aşka hiçbir kalıba girmediği için saygı duyuyorum. Yazmasam da kalıba girmeyeceğini biliyorum. Şiir de bir kalıptır." (148)

kanı tutuş-: Madde içi olarak alınması gereken bir deyim daha. Anlamını 'heyecanlanmak, içinden coşmak, içi içine sığmamak' olarak yazabiliriz: "Huzur istiyor, uyumak istiyor. Yine de, daldıktan hemen sonra kanının tutuşmuşluğunu ayırdederek gözlerini açıyor." (22) Ayrıca (tutuşmuşluk) madde başı olarak alınmalıdır.

kanı başına sıçra-: "Babam karısına el kaldırırdı. Kimbilir hangi söz onun kanının başına sıçramasına neden olmuştu." (42) Sözlüğümüzde madde içi olarak alınması gereken bu deyim anlamı 'çok sinirlenmek, hiddetlenmek, kızmak'tır.

kendine yont-: Sözlüğümüzde örnek bulunamamış: "Kötü yürekle, kendimize yontarak, vicdanlarımızı unutarak yaptığımız eleştiriler hangi iyi insanı ortaya çıkarıyor?" (153)

kara baht: "Benim kara bahtım aydınlanmak istiyor. Kuyular yetmez, ırmaklar yetmez, içimin yangınını söndürmeye." (230) örneğini verelim. Burada geçen (içinin yangınını söndürmek) sözlüğümüzde bulunmuyor. Madde içi olarak alınmalı ve 'içindeki coşkunluğu, taşkınlığı bitirmek' anlamı da eklenmelidir.

kayrak taşı: *TS*'de sadece (kayrak) var, bu daha açık belirtiyor: "İşlerini bitirmiş, tertemiz edilmiş kayrak taşları üstüne bir eski kilim atmış, çaylarını yanı başlarına koymuş, bardak bardak içiyorlardı." (215) ile "İri kayrak taşı döşeli geniş avluya bütün odalar ayrı ayrı açılıyor." (216) Sözlüğümüzdeki dördüncü anlama uygun düşen bir örnek.

kıpraş-: Sözlüğümüz bu madde başını almamıştır. 'Kıpır kıpır olmak, kıpırdaşmak' anlamındadır: "Keder, üzüntü, kötü haber, umutsuzluk çocukların uzağında duran, kıpraşan gölgelerdi." (38)

kız kurusu: Örnek bulunamamış: “Sırasını kardeşlerine verdiği için pişman değildi. Vermese kıyamet kopardı. Bir sürü, işsiz, amaçsız, içi yangınlı kız kurusuyla kim başa çıkabilirdi?” (76)

komşuluk et-: Sözlüğümüzde verilen anlam yazarımızın örneği için yetersiz kalıyor: “Üçyol ağzının gitgide genişleyen açısı içinde kalan doğusu, gözden yitecek kadar uzağa düşerken, türlü otlara komşuluk ediyor.” (14) Anlam olarak ‘yakın olmak, yakınında bulunmak’ diyebiliriz.

kötek çek-: “Yeni gelinliğimin haftası çıkmadan, akşam başlayıp, yatsıya kadar karısına ve büyük kızına kötek çeken adamın kapısına dayandığımda tanıdım aileyi.” (49) örneğini verip geçelim.

kör saat: *TS*'de (kör) maddesinde, örnekteki anlama uygun anlam bulunmuyor. ‘En erken saat’ anlamındadır: “Şoför sabahın kör saatinde aracını çeviren yaşlı kadını sürekli ayından gözledi.” (105)

malda mülkte gözü olma-: Bu deyim sözlüğümüzde yer almıyor. ‘Tok gözlü olmak, dünya malına boş vermek, maddi varlığa önem vermemek’ anlamları verilebilir: “Kocasının ilk karısından olma oğullarına ve kendi oğluyla kızlarına bütün malları dağıttı. Malda mülkte gözü olmadığını ancak böylece ve çok yıllar sonra kanıtladı.” (101)

mazarratlık çıkar-: *TS* içinde (mazarratlık) madde başı yok. (Mazarrat) maddesinden sonra alınıp ‘zararlı olma’ anlamı verilmelidir. İç madde olarak da bu madde verilir; anlamına da ‘zararlı olmak’ denebilir. Arapça kökenli bu deyim, halk arasında daha çok ‘huzursuzluk, yaramazlık, sakarlık, kırıp dökme’ mecaz anlamıyla kullanılmaktadır: “Gelinle damat çok beklendi. Herkes gelinin bir mazarratlık çıkardığından emindi.” (189)

mulaj kağıdı: Sözlüğümüz sadece (mulaj) almış, yazar (kâğıt) ile kullanmış: “İlk zamanlar buna dikiş artığı kumaş parçalarını, iplikleri, mulaj kağıdı parçalarını toplama işi verdiler.” (55)

nikahı birinde ol-: “Hiç değilse herifin nikahı bende, atsa atamaz; atamaz da huzuru çarşıdan kiloyla alamıyorsun, mahalleye rezil oluyoruz.” (56) Anlam olarak ‘biriyle nikâhlı olmak, resmen evli bulunmak’ diyebiliriz.

odun: *TS*'de verilen mecaz anlama uygun düşen bir örnek: “Benim avrat okuma bilir. Yazma bilir, hesap bilir. Fransızca konuşur, kitapları var. Onları okur. Benim gibi odun değildir.” (108)

okuntulu: Sözlüğümüzde yok. Anlamı ‘üzerine okunmuş olan, dua edilmiş olan’ diyebiliriz. Örnek cümle için *bk. adaklı* maddesi.

özveride bulun-: Sözlüğümüzde (özveri) madde başında iç madde olarak alınması gerekir. Anlamı 'fedakârlık yapmak'tır: "Yapmak istemediğin işleri de sana belli etmeden yaptı. Yarım bıraktıklarını ise sessizce tamamlandı. Özveride bulunuyor gibi değildi, yakınmıyordu da." (103)

püskür-: *TS*'de ikinci anlama uygun bir örnek: "Zenginliğe dair bütün ipuçlarını saklayan püskürmüş kayalar, suçlu ve karanlık bir yeryüzü çiziyor." (13)

püskürtü: "Kız durmamış, koyunlarına yaklaşmamış, bir püskürtüden öbürüne atlıyor ve çember çiziyor." (15) örneğiyle tamamlayalım.

sokran-: "Azize kadın homurdana sokrana eziyetini ve sesini azalttı." (173) örneğini verip geçelim.

sonsuzcasına: Sözlüğümüz bu madde başını almamış: "Çukurova burarlardan başlayarak kuzeye doğru genişleyerek sonsuzcasına büyüyor." (31) Anlamını 'sonsuzluğa kadar' olarak yazabiliriz.

sürfile: Örnek cümle bulunamamış: "Makası bırakınca sürfile dönemi başladı. Yıllarca bitmeyen sürfilelerle uğraştı. Her dikişin iki yanına incecik iplikle kumaş atmasın diye yaptırılan sürfileler." (55/56)

sütüne kal-: "Kızın üstüne başına hemen bir şeyler yapılmalı, sonrasını da düşünmeliydiler. Tabii bu, onların sütüne kalmıştı." (160) örneğini eklemeliyiz.

tepelik: Sözlüğümüzdeki üçüncü anlama uygun düşen bir örnek: "Tepeliğinin ortasından alınına doğru akıtma gibi inen yaprak gümüşlerden süsleri kopardı, Zaruhi'nin avcuna sıkıştırdı." (108)

tütülü: *TS*'de (tütü) madde başı yok. Oysa (tütsü) maddesinin birinci anlamından sonra halk arasında böyle de kullanıldığı belirtilmelidir: "Gençliğin o buğulu, tütülü güzelliği yok mu, dağılan ve sümbüller gibi çevreye yayılıp başkalarını etkileyen." (216)

ürkütücülük: Sözlüğümüzde madde başı olarak alınması gereken bu sözü 'ürkütücü olma durumu' biçiminde açıklayabiliriz: "Alışkın olduğu için, kayaların ürkütücülüğünü fark etmedi de, olmayacak bir görüntü olduğundan kızı gördü." (14)

viyol: Örnek cümlesini verelim: "Sütleri kamyonete yükledikten sonra yumurta viyollerine sıra geldi." (22)

yazıklan-: “Kocasının yazıklanmalarını, neredeyse yalvarmasını dinlemedi bile. Olabildiği kadar kendi hayatını bozmayacaktı o.” (176) örneğiyle tamamlayalım.

zırh palası: *TS*'deki (zırh) madde başındaki anlamların hiçbiri örnekte geçen anlama yakın değil. ‘Kasapların eti çok küçük, minicik parçalara ayırmak için et tahtasında kullandıkları iki saplı keskin bıçak veya satır’ anlamında olup yazar bunu (pala) ile birleştirmiştir: “Gönlünü zırh palası altında kıymış ama insanlığını, döven altında ezilen buğdaylar gibi inceltmişsin.” (102)

zora koş-: “Birbirleriyle uyuşmaz zıtlıkların böldüğü kimlik, kadını zora koşarmış...” (37) örneğiyle maddeyi zenginleştirelim.

Kaynak

Ayla Kutlu, *Zehir Zıkkım Hikâyeler*, 1. bs., Bilgi Yay., Ankara Nisan 2001, 249 s.